

Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЇ:

Збірник наукових праць Інституту психології
імені Г.С. Костюка НАПН України

ТОМ XIV

МЕТОДОЛОГІЯ І ТЕОРІЯ ПСИХОЛОГІЇ

ВИПУСК 1

Київ – Ніжин

2018

Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. – Випуск 1. Київ– Ніжин. Видавець « ПП Лисенко М.М.». 2018. – 380 с.

Головний редактор

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **С. Д. Максименко**

Заступник головного редактора:

дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор **Н. В. Чепелєва**

Відповідальні секретарі:

канд. психол. наук, ст.н.с. **Н. В. Слободяник**(друкована версія);

канд. психол. наук, ст.н.с. **О. Л. Вернік** (електронна версія).

Редакційна колегія:

Моляко В. О., дійсний член НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Карамушка Л. М.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Смульсон М. Л.**, член-кореспондент НАПН України, доктор психол. наук, професор; **Кокун О. М.**, доктор психол. наук, професор; **Максимова Н. Ю.**, доктор психол. наук, професор; **Піроженко Т. О.**, доктор психол. наук, професор; **Швалб Ю. М.**, доктор психол. наук, професор; **Музика О. Л.**, канд. психол. наук, професор; **Кісарчук З. Г.**, канд. психол. наук, ст.н.с.; **Терещук А. Д.**, канд. психол. наук, ст.н.с.

Члени міжнародної редакційної колегії:

Антон Фабіан, професор, доктор габілітований, завідувач кафедри соціальної роботи, Університет Павла Йозефа Шафарика в Кошицях (Словаччина); **Марек Палюх**, професор надзвичайний, доктор габілітований гуманітарних наук, завідувач кафедри соціальної педагогіки в Інституті педагогіки Жешівського університету (Польща); **Роман Трач**, професор, доктор філософських наук, іноземний член НАПН України (США); **Альфред Прітц**, професор, доктор з психології та педагогіки, ректор університету ім. Зігмунда Фрейда (Австрія).

Редакційна рада тому: Зликов В.Л. (відповідальний редактор), канд. психол. наук, доцент; **Кузикова С.Б.**, доктор психол. наук, професор; **Михальчук Н.О.**, доктор психол. наук, професор; **Власова О.І.**, доктор психол. наук, професор; **Жигайло Н.І.**, доктор психол. наук, професор; **Тавровецкая Н.І.**, кандидат психол. наук, доцент; **Лукомська С.О.** кандидат психол. наук; **Котух О.В.** (відповідальний секретар тому).

*Рекомендовано до друку рішенням вченої ради Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України.
(протокол № 9 від 01.11.2018 р.)*

*Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації
серія КВ № 17847-6693ПР від 10.06.2011*

*Збірник внесено до Переліку наукових фахових видань України
в галузі психологічних наук (Наказ МОН України № 1021 від 7.10.2015 р.)*

ЗМІСТ

Агачева Ю.А. Інтрагрупова атракція учнів та регулювання внутрішньогрупових взаємин	5-17
Балахтар В.В. Соціально-психологічний супровід професіоналізації особистості фахівців з соціальної роботи	17-26
Балашов Е.М. Психологічні особливості рефлексії в навчальній діяльності студентів.....	26-44
Блохіна І.О., Москаленко О.В. Феномен інтернет-залежності в сучасному суспільстві	45-53
Борисюк А.С., Тимофієва М.П., Павлюк О.І., Міхєєв А.О. Причини виникнення та особливості перебігу внутрішньоособистісного конфлікту у студентів-медиків	54-66
Воропаєв Е.П. Ненасилие в художественной деятельности	66-75
Гарькавец С.О. Проблема норми та криза соціальної нормативності.....	75-84
Гуд Г.О. Емоційна сфера особистості: теоретико- методологічний аспект дослідження.....	84-94
Демчук О.О., Дружиніна І.А. Термінологічні аспекти «емпатії»	95-102
Демчук О.О., Лазарчук В.В. Психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи- інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки	102-112
Завгородня О.В. Формування методологічних інструментів фасилітації інтеграційних процесів в психології: розвиток ідей Г.О. Балла	113-122
Зливков В.Л. Психологічні аспекти феномену після правди.....	122-131
Zlykov V., Dykhovichniy O., Kruglova N., Lukomska S., Kotukh O. Using the multidimensional models to the teacher's Authenticity scale adaptation	132-141
Ivashkevych E.Z. Social intelligence of teachers as a complex personality neoplasm	141-152
Копилов С.О. Інтеграційний потенціал категорії культури у сучасній психології.....	153-165
Котух О.В. Інтегративний підхід до дослідження особливостей становлення автентичності майбутніх психологів	165-174
Краєва О.А. Трансформація ідентичності підлітків 13-14 років, репрезентована психологічним факторами, пов'язаними зі самоставлення на етапі перебігу кризи ідентичності.....	175-186
Лукомська С.О. Розлади, зумовлені стресом і травмою: інтегративний підхід	187-198

Максименко С.Д., Губенко О.В. Досвід реалізації генетико-моделюючого методу в дослідженні психологічних механізмів наукового відкриття (на прикладі історії створення теорії відносності).....	199-209
Марусинець М.М., Смук О.Т. Феномен «втрати довіри до світу» у дітей, вихованців інституційних закладів опіки	209-222
Мельник О.В. Психологічні особливості соціальної адаптації учасників бойових дій на Сході України	222-232
Мельник О.В., Лукомська С.О. Психологічне благополуччя як чинник соціальної адаптації учасників АТО.	233-242
Папуча М.В. Теоретико-методологічний аналіз редукційних тенденцій в психології	242-254
Пасічник І.Д., Каламаж В.О. Логіко-психологічна структура ефективності групової проектної діяльності у процесі вивчення іноземної мови.....	255-265
Перепелиця А.В. Проблема комп'ютерних ігор, як альтернатива реальності	265-279
Сизко Г.І. Психологічні бар'єри при взаємодії з людьми з особливими потребами: причини та шляхи подолання	279-287
Степура Є.В. До проблеми зв'язку оптимізму та авторитаризму	287-297
Тавровецька Н.І. Конструкти життєвої позиції особистості як опірність кризам життя.....	298-310
Тирон О.М. Короткострокові дружні стосунки як форма міжособистісних контактів у малих неформальних групах.....	310-321
Харченко Н.А., Чорна Т.О. Формування емоційного середовища дошкільника у науковій спадщині О.В.Запорожця	322-329
Черкаська Є.Ф. Роль емоційної стійкості педагога у сучасних психологічних дослідженнях	329-341
Шевченко Р.М. Становлення рольових функцій «ділової жінки» у сфері менеджменту.....	341-352
Бегеза Л.Є. Професійні ролі лікаря:теоретичне та емпіричне вивчення	353-359
Гудкін Л.М. Атрибутивні стилі в розумінні концептів здоров'я: феноменологія впливу ...	360-371
Войтович Г.В. Феноменологія суб'єктивної оцінки якості життя і психологічного здоров'я особистості	372-379

the subject of empathic experience) makes it necessary to investigate the main approaches to the identified psychological definition.

Due to the complexity of the political, economic, social sphere, the low level of morality of our society, etc., many scholars and practitioners in Ukraine paid their professional attention to social empathy as an important means of self-actualization of student youth.

Depending on temperament and personal psychological qualities, all people have a different tendency to empathy. The deepest sensation of empathy is experienced by introverted individuals, prone to melancholy.

We believe that social empathy is an important means of self-realization. Self-realization of the personality is a multidimensional concept, which in psychological theories is considered as process, need, form, purpose and result. Under self-realization we mean active interaction with the surrounding socio-cultural environment, as a result of which students develop intercultural communicative competence, social activity increases, professional self-determination is actualized, potential opportunities in cognitive, value-operational, emotional-volitional and communicative-behavioral spheres develop. Empathy is one of the important components of the cognitive, emotional and behavioral spheres of self-realization. It greatly facilitates the integration of students into the socio-cultural environment; therefore, the study of empathy, in our opinion, is important and relevant.

Keywords: *empathy, emotional processes, value, knowledge of the inner world, social development, relationship.*

УДК [159.922.8-058.862]:376

ДЕМЧУК О.О.

кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

ЛАЗАРЧУК В.В.

Викладач кафедри біології, онкології та медичної фізіології Рівненського державного гуманітарного університету, м. Рівне.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОСОБИСТІСНИХ ІНСТАНЦІЙ ПІДЛІТКА В УМОВАХ ШКОЛИ-ІНТЕРНАТУ ДЛЯ ДІТЕЙ-СИРІТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОЇ ОПІКИ

Демчук О.О., Лазарчук В.В. Психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. У статті окреслено психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки. Проблема особистісного зростання в умовах депривації соціальної взаємодії є однією з

актуальних в українському суспільстві. Традиційне психолого-педагогічне забезпечення установ закритого типу вичерпало свій ресурс, тому що не впливає позитивно на сферу свідомості неповнолітнього. Разом з тим, відсутня і система психолого-педагогічної підтримки таких неповнолітніх у соціальній інфраструктурі, відповідно, проблема «стигматизації» потребує ретельного аналізу у рамках різних наукових підходів. Проаналізовано провідні дослідницькі парадигми та психолого-педагогічні підходи до визначення сутності даної проблематики. Здійснено системне вивчення феномена нормативного особистісного розвитку у підлітковому віці.

Ключові слова: підлітки, школа-інтернат, самоствердження, міжособистісні стосунки, агресивність, діти-сироти, діти, позбавлені батьківської опіки, депривація.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими практичними завданнями. Права людини починаються з прав дитини. Конвенція про права дитини являється найбільш широко прийнятим договором про права людини в історії людства. Держави, що підписали Конвенцію зобов'язуються забезпечити дитині захист і турботу, необхідну для її благополуччя. Сьогодні положення в якому знаходяться діти майже у кожній державі світу може покращитись в результаті офіційного зобов'язання влади цих країн захищати дітей і слідкувати за тим, щоб їх права повністю виконувались.

Дитинство назавжди залишається в пам'яті людини, дитячі переживання являються частиною життя. Письменники, художники, поети, музиканти та клоуни – майже всі творчі люди – черпають натхнення з дитинства. Але у дитинства є і інша сторона – біль, страх, тривожні згадки. Це не ті «прості» переживання, що пов'язані з проблемами дорослішання. На жаль, ми бачимо, як змушені страждати діти – сироти у далеко не ідеальному світі.

Останні дослідження і публікації, виділення невирішених питань загальної проблеми, якій присвячується стаття. Перше науково обґрунтоване дослідження впливу умов виховання на розвиток і соціалізацію дитини-сироти в рамках традиційної моделі, що заміщує турботу – сирітський заклад – було проведено відомим американським вченим Дж. Боулбі в 1951 р. на замовлення всесвітньої організації охорони здоров'я. Результати цього дослідження виявили затримку емоційного, когнітивного та соціального розвитку дітей і не викликали сумнівів в плані необхідності відмови від сирітських закладів як моделі виховання.

Дж. Боулбі прийшов до висновку, що проблема коріниться не в самій суті суспільного виховання, а у відсутності умов при яких дитина – сирота могла б встановити інтимні, емоційно насичені і стійкі відносини з об'єктом прив'язаності, що сприяють формуванню здорової, активної і соціально адаптованої особистості. Саме вивчення сирітських закладів і особливих порушень розвитку, що формуються в їх стінах, привели Дж. Боулбі до створення теорії прив'язаності [1].

Згідно огляду Й. Лангмейера та З. Матейчика, у вихованців сирітських закладів при нормальному фізичному розвитку відмічається дефіцит мовного розвитку та соціалізації [3]. Разом з тим заради справедливості потрібно сказати, що більш позитивний розвиток дітей спостерігався у тих закладах, де проявлялось багато турботи на створення максимально сприятливого оточення, крім того, тяжкість наслідків інституційного виховання прямо залежала від індивідуальних особливостей конституції дитини. В деяких дослідженнях були отримані дані про те, що при наявності сприятливих умов когнітивний розвиток дитини у сирітських закладах (вивчались заклади в Ізраїлі, Югославії, Польщі, Австрії) не відрізнявся від такого у дітей, що виховуються в сім'ї. Різні дослідники показують, що діти в сирітських закладах мають в середньому більш низьку самооцінку в порівнянні з дітьми, що живуть в сім'ї, причому відмічається мінусова кореляція між рівнем самооцінки і тривалістю перебування в дитячому будинку (чим довше перебування, тим нижча самооцінка).

Формулювання цілей і постановка завдань статті.

1. Розглянути психологічні особливості особистісних інстанцій підлітка в умовах школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки.

2. Викласти наукову новизну, теоретичне та практичне значення даної проблематики.

Проблема особистісного зростання в умовах депривації соціальної взаємодії є однією з актуальних в українському суспільстві. Необхідність її вирішення продиктована низкою суспільних негараздів: зокрема, збільшенням кількості підлітків, які виховуються в інтернатних закладах для дітей – сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки; зростанням девіацій материнської поведінки; збільшенням кількості дітей – волоцюг. Звідси стає зрозуміло наскільки актуальне вирішення даної проблеми у всіх аспектах, в тому числі і в дослідницькому.

Виклад методики і результатів досліджень. Виховання дітей в дитячому будинку будується без врахування адекватних психологічних умов, що забезпечують повноцінний розвиток дітей, і включає фактори, які заважають психічному розвитку. Автори цих досліджень виділяють такі негативні риси суспільного виховання:

✓ неправильна організація спілкування дорослих з дітьми, неадекватність тих його форм, які домінують в сирітських закладах:

✓ знижена інтимність та довірливість, емоційна сплюсненість спілкування дорослих з дітьми;

✓ дефіцит можливості встановлення міцних і довгих взаємовідносин дитини з певними дорослими;

✓ висока частота змінності дорослих з не співпадаючими потребами до поведінки дітей; групова, а не індивідуальна, спрямованість виховательських дій;

- ✓ жорстка регламентація поведінки дітей, гіперопіка в діяльності – покрокове планування і санкціонування їх поведінки; це приводить до того, що позитивне відношення дорослого дитина повинна заслужити виконанням його наказів, слухняною поведінкою, хорошими оцінками;
- ✓ недостатня психолого-педагогічна підготовка вихователів;
- ✓ недоліки програми виховання і навчання, яка не компенсує дефекти розвитку, викликані відсутністю сім'ї;
- ✓ бідність конкретно-чуттєвого досвіду дітей, обумовлена надмірною вузькістю оточуючого їх середовища: меншим числом і одноманітністю предметів, з якими вони діють;
- ✓ постійне знаходження дітей в умовах колективу, неможливість побути одному [12].

Збіднення середовища, як показали результати дослідження, призводить до сенсорної депривації, зменшення комунікацій з оточуючими – до соціальної депривації; сплюсненість емоційного тону при взаємодії з персоналом – до емоційної депривації, жорстка формальна організація середовища дитячого будинку – до когнітивної депривації.

Тим не менш модель дитячих будинків має своїх прихильників серед управлінців, вихователів і навіть психологів. Окрім відомчої та економічної зацікавленості людей, які пов'язані з цим закладом і завдяки їх існуванню мають роботу і зарплатню, за цим стоїть стереотип віри в переваги колективного виховання. В якості аргументу приводиться можливість виправлення перелічених вище недоліків шляхом вдосконалення самої моделі дитячого будинку.

У всіх вітчизняних дослідженнях описується особливий тип особистості, характерний для дитини з дитячого будинку. А. Прихожан та Н. Толстих вказують на недорозвиток внутрішніх механізмів активної, ініціативної та вільної поведінки, переважання залежної, реактивної поведінки у дітей із сирітських закладів. Недорозвиток механізмів саморегуляції компенсується формуванням різного роду «захисних реакцій». Так, замість творчого мислення розвивається шаблонне, замість становлення спонтанності поведінки – орієнтація на зовнішній контроль, замість вміння самому справлятися з важкою ситуацією – тенденція до надлишкового емоційного реагування, образи [8, с.346].

Для дітей із закритих закладів характерний особливий тип відносин як з дорослими, так і з однолітками. Залежність емоційного благополуччя дитини від відношення до нього дорослих визначає над цінність останнього і створює специфічний тип спілкування з дорослими, який, в свою чергу, впливає на відносини з однолітками. В. Мухіна, А. Прихожан, Ф. Райс виділяють два симптомокомплекси дітей, що виховуються у дитячих будинках, – «тривога по відношенню до дорослого» і «ворожість по відношенню до дорослого». У таких дітей спостерігається домінування захисних форм поведінки у конфліктних ситуаціях, нездатність продуктивного, конструктивного вирішення конфлікту, що проявляється в

агресії, невмінні визнати свою провину, бажання перекласти всю відповідальність на оточуючих [7, с. 126].

Дефіцит адекватного спілкування призводить до того, що у дитини закріплюється негативна агресивна позиція у відношенні до інших людей. Це стосується і рідних братів і сестер. Діти практично не мають родинної прив'язаності до власних братів і сестер та в процесі спілкування виявляється неможливим встановити конструктивні, емоційно адекватні відносини з іншими дітьми.

Науковець постінтернатної адаптації С. Левін сформулював наступні риси особистості випускника інтернату:

- відчуження від світу дорослих;
- негативізм, сформований в ситуації психологічного насилля в навчанні;
- нездатність до самоствердження у діяльності – звичка імітувати навчальну діяльність, нездатність робити зусилля, напружуватись у роботі;
- нездатність до планування своєї роботи і життя в цілому;
- інфантилізм і нерозвинута індивідуальна свідомість – байдужість до себе і своєї долі;
- нерозвинений соціальний інтелект.

В більшості автори розкривають особливості розвитку дітей – сиріт у порівнянні з тими дітьми, які виховувались в домашніх умовах. Відсутність матері розглядають як негативний фактор. І це цілком зрозуміло. Адже мова йде про такі явища, як зниження інтелекту, важка адаптація, агресивність. Дані останніх досліджень свідчать: дитина – сирота не просто відрізняється від дитини, яка виховувалась в сім'ї. Її розвиток «якісно інший»: специфіка поведінки визначається «пошуком об'єкта прив'язаності (мама)», «характеризується комбінацією з порушень і процесів спонтанної компенсації». В результаті дії компенсаторних механізмів формуються новоутворення, із яких центральне – «переорієнтація системи емоційної регуляції на групу однокласників (симбіотична, взаємокорисна прив'язаність до групи), тенденція до самоізоляції, посилена аутостимуляція, самомотивація» [5].

Для підлітків характерне особливе психологічне утворення – інтернатське «ми». Згідно А. Прихожан і Н. Толстих, діти без «батьків» ділять світ на «своїх» і «чужих», на «ми» і «вони». Від чужих вони відсторонюються, ведуть себе з ними агресивно, готові використати в своїх цілях. Всередині своєї групи дітей, що живуть в інтернаті, також відсторонені, вони можуть проявляти жорстокість в поведінці зі своїми однолітками або дитиною молодшого віку. Психологічне відчуження від людей створює внутрішні умови, які з часом стають сприятливим ґрунтом для правопорушень.

Необхідно підкреслити, що ця установка підкріплюється підозрілістю, а нерідко і відкритим негативним відношенням оточуючих, протиставленням дітей із дитячого будинку дітям, що живуть у сім'ях.

Суспільство для цих дітей виступає як відторгуюче, а вони для нього – як зло, якого не уникнути [2, с. 16].

В результаті виховання дітей – сиріт в умовах дитячого будинку, на думку А. Прихожан і Н. Толстих, спостерігається також специфічний розвиток інтелектуальної і афективно-потребової сфер, особливостей поведінки, які свідчать про якісно інший характер формування особистості. Ця специфіка у не сформованості внутрішнього, психічного плану дій, власної мотивації і переваженні орієнтацій на зовнішню ситуацію. Якісно іншу форму має і розвиток всіх аспектів «Я» (уявлення про себе, відношення до себе, образ «Я», самооцінка). Самооцінка – центральне особистісне утворення, важливий регулятор спілкування і діяльності. Дуже низька самооцінка, характерна для вихованців дитячих будинків, – основа особистісних відхилень і невротичних розладів. Наслідком депривації потреби дитини у батьківській любові є відсутність у неї відчуття впевненості у собі, яке з часом стає стійкою характеристикою особистості вихованців дитячого будинку.

У закладі для сиріт у дитини інтенсивно формуються деякі принципово інші механізми, що дозволяють їй підлаштовуватись до життя в особливих умовах і тим самим ніби замінюють їй особистість. Важливим етапам у розвитку особистості є етап формування ідентичності – системи уявлень про себе, про світ і про «себе у світі». Цей етап супроводжується оформленням системи цінностей – тих життєвих орієнтирів, які завдяки своїй значущості і емоційній насиченості створюють основу для моральних бар'єрів і границь, задають життєві смисли і цілі. Формування системи цінностей проходить в процесі емоційно насиченого змістовного спілкування із значущим для даної дитини дорослим. Відсутність постійної уважної значущої фігури, безумовного прийняття, необхідність постійно пристосовуватись і заслужувати хороше відношення, призводять до зниження активного відношення до життя у вихованців сирітських закладів та не формуються власні цінності, принципи і орієнтири, натомість розвивається така стійка риса, як конформність, що робить цих дітей легкою здобиччю кримінальних структур [4].

Людина – істота соціальна. Вона не може розвиватися поза суспільством, коли не враховуються історичні, соціальні й культурні цінності, часовий фактор. Сучасний світ набирає усе більше обертів: здається, що колесо часу крутиться усе швидше і швидше. Темп, ритм, швидкість, чіткість – ось критерії нашого часу. Отже, нашим завданням є не тільки не нашкодити дитині, а й не втратити її по дорозі в доросле життя. За час шкільного життя дитина повинна стати в міру гнучкою, щоб зуміти вижити в цьому насиченому конфліктами світі. Розвиток особистості в дитинстві відбувається під впливом різних соціальних інститутів: сім'ї, школи, позашкільних установ, а також під впливом засобів масової інформації та живого, безпосереднього спілкування дитини з оточенням. Спілкування є для підлітків джерелом різноманітних переживань, це одна з головних потреб особистості. Але у спілкуванні з

людьми нерідко виникають непорозуміння, труднощі, що зумовлюють відчуття незадоволення один одним. У поведінці людини завжди є два аспекти: зовнішні, ті, що пов'язані із значенням поведінки, мотивацією, цілеспрямованістю. Без розуміння внутрішньої сторони ми не можемо адекватно інтерпретувати поведінку людини, її вчинки й дії [9].

Дитина, що зростає в умовах закладу інтернатного типу, як правило не засвоює навички продуктивного спілкування. Її контакти поверхневі, нервові і поспішні: вона одночасно домагається уваги і відторгає її, переходячи на агресію або пасивне відчуження. Потребуючи любові і уваги, вона не вміє вести себе таким чином, щоб з нею поводитись відповідно до цієї потреби. Неправильно сформований досвід спілкування призводить до того, що дитина займає у відношенні до інших негативну позицію [10].

Особлива проблема – феномен «ми» в умовах дитячого будинку. Дослідниками було встановлено, що тут у дітей виникає своєрідна ідентифікація один з одним. У нормальній сім'ї завжди є родинне «ми» – почуття, що відображає приналежність саме до цієї сім'ї. Це дуже важлива сила, що емоційно і морально організовує, яка створює умови захищеності дитини.

Кожна дитина, що живе в закладі інтернатного типу, вимушена адаптуватися до більшості своїх однолітків. Багаточисельність дітей і постійне перебування у їх колі створюють емоційну напругу, тривожність, що підсилюють агресію. У дитячих будинках і школах – інтернатах зустрічається онанізм, гомосексуалізм та інші сексуальні відхилення. Це у числі інших причин – деформовано компенсація недостатності любові, недостатності позитивних емоцій нормального людського спілкування [11].

Особлива психологічна проблема – відсутність вільного приміщення, у якому дитина могла б побути одна, відпочити від дорослих та інших дітей. Кожна людина в дитинстві потребує спілкування з іншими людьми, але одночасно і самотності, відсторонення від інших, так як саме в цьому стані проходить внутрішня робота, формується самосвідомість. Відсутність умов для внутрішнього зосередження стандартизує певний соціальний тип особистості. Нереалізована потреба у життєвому просторі для психологічного узагальнення призводить до того, що діти із закладів інтернатного типу у великих містах освоюють дахи будинків і підвали сусідніх кварталів. Однак це зовсім не те усамітнення, яке потрібно для індивідуального життя : тут діти знову разом, але без позитивного нагляду дорослих; тут вони невидимки і тому здатні на не розсудні і непередбачувані ними самими дії.

У дітей, що живуть в умовах виховання в інтернаті на повному державному забезпеченні, з'являється утриманська позиція («нам винні», «дайте»), відсутні бережливість та відповідальність.

Формальна дисципліна таких дітей несе в собі загрозу відчуження у взаємовідносинах дорослого і дитини. Ці діти потребують особливого гуманістичного і професіонального відношення до них. Дитині потрібен

друг, здатний до розуміння, – та людина, яка допоможе правильно орієнтуватись у житті [6].

Практично завжди ми сприймаємо й оцінюємо людей під впливом певної установки. Ця установка може бути постійною і мінливою, залежно від обставин і особливостей людей. Будучи стабільною й мало пов'язаною з особами оцінюваних людей, така установка може набувати форми упередження й породжувати необ'єктивне ставлення до людини. Ті, у свою чергу, справедливо вважають, що до них ставляться упереджено, відповідають тим самим. Так складаються важкі конфліктні відносини, з яких складно буває знайти вихід, оскільки сторони не вбачають у самих собі першоджерело конфліктної ситуації.

Поряд з труднощами у спілкуванні підлітка турбують внутрішні конфлікти. Внутрішньоособистісний конфлікт можна розглядати як протиріччя, боротьбу між внутрішніми тенденціями особистості й можливостями їхнього задоволення.

Підлітковий вік – дуже важливий період у розвитку ідеалів особистості. Якщо для молодших підлітків такими ідеалами виступають образи конкретних людей, то у старших підлітків вони набувають синтетичного характеру, базуючись на узагальненні уявлень про людей, якості яких їх імпонують. Ідеали стають взірцем для наслідування, правилом, згідно з яким намагаються діяти підлітки [2, с. 18].

Висновки і подальші перспективи досліджень. Система перевиховання неповнолітніх у виховних закладах закритого типу в сучасних умовах малоефективна також і з педагогічної точки зору, тому що достатньо великий процент неповнолітніх, які відбували покарання в місцях позбавлення волі, повторно здійснюють протизаконні дії. Зрозуміло, що дане явище, як правило, в першу чергу пояснюється соціально-економічними факторами.

Однак, можна припускати, що традиційне психолого-педагогічне забезпечення установ закритого типу вичерпало свій ресурс, тому що не впливає позитивно на сферу свідомості неповнолітнього. Разом з тим, відсутня і система психолого-педагогічної підтримки таких неповнолітніх у соціальній інфраструктурі. Проблема «стигматизації» потребує окремого обговорення.

У дитячих будинках, школах-інтернатах і професійно спеціалізованих установах інтернатного типу досить чітко виражене протистояння полярних страт, однак це не знижує інтенсивності спілкування їхніх представників один з одним, тому що в закритих співтовариствах цього типу щоденний тісний, хоча нерідко і конфронтаційний за своїм характером контакт кожного з кожним є нормою внутрішньогрупового життя, що визначено феноменом постійної публічності.

Однією з фундаментальних методологічних проблем з точки зору сьогодення можна вважати співвіднесення та взаємодії процесів стихійної соціалізації з одного боку, і послідовної раціональної діяльності

суспільства, його інституціалізованих форм – з іншого. Це породжує дослідницьку цікавість до питання про допустимі межі раціонального контролю суспільства за процесами соціалізації, тобто, наскільки можна вважати науково обґрунтованими, оптимальними, раціональними цілі та методи організованого зусилля в напрямку тотальної регламентації на фоні ігнорування іманентного характеру сугестивного впливу соціокультурної стихії. Численні невдачі соціального досвіду попереднього історичного періоду певною мірою обумовлені тотальною інституціалізацією, тобто регламентацією процесів соціалізації, відсутністю визначених меж державного регулювання становлення особистості [5].

Список використаних джерел

1. Боулби Дж. Привязанность / Джон Боулби – М.: Гардарики, 2003. – 477с.
2. Кондратенко Н. Особливості конфліктної поведінки підлітків / Н. Кондратенко // Психолог – 2005. – №48(грудень). – С. 16–22.
3. Лангеймер Й. Психическая депривация в детском возрасте / Й. Лангеймер, З. Матейчек – Прага: Авиценум, 1984. – 334 с.
4. Олійник А. Діагностика та розвиток ціннісних життєвих орієнтацій у старшокласників духовний розвиток особистості / А. Олійник // Психолог – 2007. – №1(січень). – С. 11–17.
5. Орбан-Лембрик Л. Е. Розвиток особистості в комунікативному просторі / Л. Е. Орбан-Лембрик // Актуальні проблеми психології. – К., 2002. – Т.1. – Ч.4. – С.126–132.
6. Потапчук Л.В. Психологічні особливості становлення особистісної зрілості в різних умовах соціалізації / Л.В. Потапчук // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. праць Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України / За ред С.Д. Максименка – К., 2000. – Т. 2. – Ч. 6. – С. 37–41.
7. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста: Учеб. Пособие / Ф. Райс. – СПб.: Питер, 2000. – 616 с.
8. Рогов Е. И. Настольная книга практического психолога. – в 2 кн. Кн. 2: Работа психолога со взрослыми. Коррекционные приемы и упражнения: учеб. пособ. / Е. И. Рогов. – М.: Изд-во ВЛАДОС–ПРЕСС, 2006. – С. 218–227.
9. Савчин М. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / Мирослав Васильович Савчин, Леся Павлівна Василенко. – К.: Академвидав, 2006. – 360 с.
10. Харламенкова Н. Е. Самоутверждение подростка / Н.Е.Харламенкова, 2-е изд., испр. и доп. – М.: Институт психологии РАН, 2007. – 384 с.
11. Сінько Т. Я і світ навколо мене: Програма розвитку особистості підлітка / Т. Сінько // Сільська школа України – 2007. – №1(січень). – С. 60–63.
12. Чупрова М. Дети-сироты. Психологические особенности развития / М. Чупрова // Дошкольное воспитание – 2007. – №10. – С. 11–15.

References transliterated

1. Boulby, Dzh. (2003) *Pryv'iazannost* [Attachment]. M. 477 p. (in Russian)
2. Kondratenko, N. (2005) *Osoblyvosti konfliktnoi povedinky pidlitkiv* [Peculiarities of Controversial Behavior of Adolescents]. *Psykholog* [Psychologist], no. 48, pp. 16–22. (in Ukrainian)
3. Lanheimer, Y., Mateichuk, Z. (1984) *Psykhycheskaia depriyvatsyia v detskom vozraste* [Mental deprivation in childhood]. Praha. 334 p. (in Russian)
4. Oliinyk, A. (2007) *Diagnosty`ka ta rozvy`tok cinnisny`x zhy`ttyevy`x oriyentacij u starshoklasny`kiv duxovny`j rozvy`tok osoby`stosti* [Diagnosis and development of value orientations in high school students spiritual development of personality]. *Psykholog* [Psychologist], no. 1, pp.11–17. (in Ukrainian)
5. Orban-Lembryk, L. E. (2002) *Rozvytok osobystosti v komunikatyvnomu prostori* [Development of personality in a communicative space]. *Aktualni problemy psykhologii* [Actual problems of psychology], no 1(4), pp. 126–132. (in Ukrainian)
6. Potapchuk, L.V. (2000) *Psykhologichni osoblyvosti stanovlennia osobystisnoi zrilosti v riznykh umovakh sotsializatsii* [Psychological peculiarities of the formation of personal maturity in different conditions of socialization]. *Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykhologii: Zb. nauk. prats Instytutu psykhologii im. H.S.Kostiuka APN Ukrainy* [Problems of general and pedagogical psychology: Coll. sciences works of the Institute of Psychology named after GS Kostyuk APS of Ukraine], no.2 (6), pp. 37–41. (in Ukrainian)
7. Rais, F. (2000) *Psykhologhyia podrostkovooho y yunosheskoho vozrasta: Ucheb. Posobye* [Psychology of adolescence and youth: Teach. Allowance: Manual]. SPb. 616 p. (in Russian)
8. Rohov, E. Y. (2006) *Nastol'naya kniga prakticheskogo psihologa. – v 2 kn. Kn. 2: Rabota psihologa so vzroslymi. Korrekcionnye priemy i uprazhneniya: ucheb. posob.* [Handbook of practical psychologist. - 2 T.; T. 2: The work of a psychologist with adults. Correction techniques and exercises. Manual]. M., pp. 218–227. (in Russian)
9. Savchyn, M. V., Vasylenko, L.P. (2006) *Vikova ta pedahohichna psykhologhiia: navch. posib* [Age and pedagogical psychology. Manual]. K. 360 p. (in Ukrainian)
10. Kharlamenkova, N. E. (2007) *Samoutverzhdenye podrostka* [Adolescent self-affirmation]. M. 384 p. (in Russian)
11. Sinko, T. (2007) *Ya i svit navkolo mene: Prohrama rozvytku osobystosti pidlitka* [I and the world around me: Teenage person development program]. *Silska shkola Ukr* [Rural School of Ukraine], no. 1, pp. 60–63. (in Ukrainian)
12. Chuprova, M. (2007) *Deti-siroti. Psihologicheskie osobennosti razvitiya* [Orphans. Psychological features of development]. *Doshkolnoe vospytanye* [Pre-school education], no. 10, pp. 11–15. (in Russian)

Демчук Е.А. Лазарчук В.В. Психологические особенности личностных инстанций подростка в условиях школы-интерната для детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. В статье обозначены психологические особенности личностных инстанций подростка в условиях школы-интерната для детей-сирот и детей, лишенных родительской опеки. Проблема личностного роста в условиях депривации социального взаимодействия является одной из актуальных в украинском обществе. Традиционное психолого-педагогическое обеспечение учреждений закрытого типа исчерпало свой ресурс, так как не влияет положительно на сферу сознания несовершеннолетнего. Вместе с тем, отсутствует и система психолого-педагогической поддержки таких несовершеннолетних в социальной инфраструктуре, соответственно, проблема «стигматизации» требует тщательного анализа в рамках различных научных подходов. Проанализированы ведущие исследовательские парадигмы и психолого-педагогические подходы к определению сущности данной проблематики. Осуществлено системное изучение феномена нормативного личностного развития в подростковом возрасте.

Ключевые слова: подростки, школа-интернат, самоутверждения, межличностные отношения, агрессивность, дети-сироты, дети, лишенные родительской опеки, депривация.

Demchuk O., Lazarchuk V. Psychological peculiarities of the personality of the adolescent in the conditions of the boarding school for orphans and children deprived of parental care. The article outlines the psychological peculiarities of the personality of the adolescent in the conditions of a boarding school for orphans and children deprived of parental care. The problem of personal growth in terms of deprivation of social interaction is one of the most relevant in Ukrainian society. Traditional psychological and pedagogical support for closed institutions has exhausted its resource, since it does not positively affect the sphere of consciousness of a minor. However, there is no system of psychological and pedagogical support of such minors in social infrastructure, therefore, the problem of "stigmatization" requires careful analysis in the framework of various scientific approaches. The leading research paradigms and psychological and pedagogical approaches to the definition of the essence of this problem are analyzed. Systemic study of the phenomenon of normative personal development in adolescence is carried out.

Keywords: teens, boarding school, self-affirmation, interpersonal relationships, aggressiveness, orphans, children deprived of parental care, deprivation.